

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК [94 : 379.822] (477.86)

ІСТОРИКО-ТУРИСТИЧНИЙ ЕКСКУРС ДО НАДВІРНЯНСЬКОГО ЗАМКУ

Ігор Лусий

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника
Україна, 76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
e-mail: goranfox@ukr.net

Рис. 1. Руїни головної вежі замку з відкритим входом у підземні приміщення (фото автора)

На сучасному етапі розвитку суспільства об'єкти історико-культурної спадщини не повинні відігравати роль пережитків минулих епох і поступово відходити у забуття, а стати інструментами популяризації культури регіону через їх краєзнавчо-туристичну адаптацію. Надвірнянський замок є саме такою пам'яткою, яка сьогодні вкрай маловідома навіть на фоні аналогічних споруд Івано-Франківської області та потребує інформаційного резонансу, щоб привернути увагу науковців, влади й інвесторів і стати об'єктом усесторонніх досліджень.

Питання наукового вивчення замку у Надвірні залишається особливо актуальним, оскільки за весь період існування споруди мало хто з дослідників цікавився нею, особливо з позицій історико-туристичного аналізу. Окремі дослідницькі аспекти вивчення замку знайшли своє відображення у невеликих працях істориків Р. Гандзюка [1], М. Кугутяка [4], П. Сіреджука [6], археологів І. Кочкіна [4], В. Ро-

манця [4; 5], кастеолога М. Рожко [3] й ін.

Врахування вищезазначеного робить метою дослідження проведення характеристики залишків Надвірнянського замку з позицій історичної, архітектурної, географічної, кастеологічної та туристичної наук. Об'єктом є Надвірнянський замок, а предметом виступають природно-географічні, історико-культурні й екскурсійно-туристичні особливості побудови зазначеної пам'ятки. Основним дослідницьким завданням є здійснення історико-туристичного аналізу історичного, архітектурного, рекламно-інформаційного, інфраструктурного, функціонально-адаптивного й атрактивного потенціалу Надвірнянського замку.

Історико-туристичну характеристику замкового комплексу у м. Надвірна пропонується проводити на основі авторського алгоритму, суть якого опублікована у попередніх дослідженнях [2, с. 44-49]. Він полягає у використанні комплексного підходу, що включає чотири групи описових складових, у межах яких виділяється по п'ять елементів: природно-географічна (орографічні характеристики побудови пам'ятки, гідрологічна специфіка призамкової території, наявність об'єктів природно-заповідного фонду, садово-паркова архітектура і тип ландшафту), історико-культурна (історична значимість, фізична збереженість, культурна цінність, архітектурний стиль і тип оборонної системи пам'ятки), інфраструктурна (транспортна доступність, наявність закладів розміщення та харчування, ступінь музеєфікації та сувеніризації об'єкта) та рекламно-інформаційна (інтегрованість у туристичні маршрути, проведення туристичних промокампаній, показники рекламного забезпечення, наукова вивченість і наявність інформації у ме-

режі Інтернет).

Руїни Надвірнянського замку (рис. 1), що знаходяться у центральній частині сучасного міста, розміщені на невисокому підвищенні на відносно рівнинній території у межах Стрийсько-Бистрицької височини території Передкарпаття. При цьому середні абсолютні висоти призматкової території відзначаються незначними перепадами, у районі від 427 до 430 м. До речі, саме цей рельєфний чинник в історичний період активного функціонування замку знижував його обороноздатність. А рельєф даної території у природно-географічному плані є низькоатраактивним, навіть при врахуванні фактора розташування у декількох кілометрах від мальовничого Карпатського низькогір'я.

У безпосередній близькості від пам'ятки оборонного будівництва немає жодного природного чи рукотворного водного об'єкта, враховуючи навіть невеликі струмки та потічки. Тому гідрологічний режим призматкової території є надзвичайно малоатраактивним за відеоекологічними показниками.

Оскільки замкова споруда розташована у центральній частині міста, яка була сильно змінена антропологічно та відповідно не володіє унікальними природними явищами або утвореннями, то поблизу чи у територіальних межах пам'ятки не існує будь-якого природоохоронного та заповідного об'єкта.

Надвірнянський замок знаходиться на території міського парку імені І. Франка, який був створений приблизно у 60-70-ті рр. ХХ ст. на основі давнього залісненого масиву, а його сучасна площа досягає близько 11 га. Однак даний окультурений природний об'єкт не являється пам'яткою палацово-паркового чи садового мистецтва, а за функціональним станом призначений для відпочинку в озелененій зоні міста.

Враховання чинника локалізації об'єкта замкової архітектури у межах міського населеного пункту дозволяє визначити тип навколишнього ландшафту як антропогенний урбанізований, із сильною зміною та подальшою втратою первісного географічного середовища, а крім того й автентичних флористично-фауністичних систем. Тому рівень природної мальовничості такого ландшафту є низьким.

Процес визначення історичної значимості замку у Надвірні, тобто дати його побудови, стикається з проблематикою дискусійності, багатовекторності та неузгодженості наукових поглядів і підходів, що пояснюється вкрай малою кількістю архівних документів, в яких був би згаданий, а тим більше описаний зазначений об'єкт. Наприклад, відомий кастеолог

М. Рожко вважав, що прототип сучасної оборонної споруди існував тут ще у XIII-XIV ст. та служив для охорони Яблуницького перевалу [3, с. 91], Р. Гандзюк вважає, що збережена твердиня походить з XIV-XV ст. та була побудована родиною Потоцьких, а пізніше (у XVI ст.) перейшла у володіння до Куропатвів [1, с. 25]. Історик П. Сіреджук припускає, що замок був зведений самим шляхтичем М. Куропатвою у 1596 р. [6, с. 45]. На думку автора, поки не існує документально підтверджених відомостей про будівництво замку у XIV, XV чи XVI ст., слід дотримуватися думки, що пам'ятка походить як мінімум з першої половини XVII ст. Наразі таке припущення підтверджується: 1. першою письмовою згадкою про міський замок 1648 р., віднайденою в архівах; 2. археологічною експедицією під керівництвом В. Романця 2007-2009 рр., у результаті якої було знайдено численні історичні артефакти різних століть, найдавнішим з яких стала монета шведського короля Густава Адольфа, що датується 30-ми роками XVII ст. [4, с. 186].

Фізична збереженість замкової споруди є однією з найгірших серед усіх аналогічних пам'яток Івано-Франківської області. Фактично втрачена більшість архітектурних елементів. Це пояснюється тим, що замок почав руйнуватися ще з 70-х рр. XVIII ст., а у наступні століття його мури неодноразово розбиралися для спорудження інших громадських будівель. Тому з величного замку (як твердить дослідник Р. Гандзюк, первісна довжина твердині могла становити понад 98 м, а ширина – майже 36 м [1, с. 26]) з декількома оборонними вежами, захисними стінами та ровами, в'їзним підйомним мостом, численними господарськими спорудами, серед яких житлові прибудови, льох і навіть шпихлір, дотепер збереглися лише майже ціла замкова вежа з підвальними приміщеннями та залишками прибудованої до неї північно-східної стіни (ймовірно, однієї з куртин) (рис. 2), рештки ще двох веж, що, вірогідно, походять з XVIII ст. (одна з них збереглася лише у підземній частині, а інша, розташована під будинками) та записаними підземними ходами, один з яких зберігся у південно-західній частині комплексу. Архітектурною домінантою пам'ятки є згадана вище габаритна вежа у формі неправильного гранчастого дев'ятикутника (розміри довгих сторін – 15,3 м, коротких – 12,43 м), яка має низку бійниць; на її стінах навіть зберігся давній тиньк, а зсередини – прямокутний виступ від одвірків.

Багаторічне забуття та варварський підхід призвели до того, що замок не тільки майже

повністю перетворився у руїни, але й наразі не перебуває під будь-яким видом охорони з боку держави, частина замкової території вже забудована сучасними будівлями, незважаючи на те, що історична та культурна цінність споруди дуже висока. На думку автора, об'єкт найближчим часом має бути обов'язково включений до державного охоронного реєстру, тим більше, що його можна вважати як архітектурною, так і археологічною пам'яткою.

Повна незбереженість автентичних естетичних елементів оборонного комплексу не дозволяє точно визначити архітектурний стиль об'єкта. Замок був споруджений з великих нетесаних брил річкового каменю, пісковика гірських порід різної величини та форми, а також червоної цегли, яка в основному використовувалася для будови мурів і бійниць з внутрішнього двору. Можна припустити, що споруда була виконана у стилі бароко з компонентами готики, що широко застосовувалося фортифікаторами в епоху тодішнього оборонного будівництва.

Також через дуже поганий стан схоронності та відсутність визначальних стильових фрагментів на сьогоднішній день майже нереально визначити тип оборонної системи Надвірнянського замку. Враховуючи приблизний вік споруди, особливості тогочасного фортифікаційного зодчества та збережені елементи пам'ятки можна припустити, що це був замковий об'єкт баштового типу, однак, який нетипово для аналогічної споруди, доповнений куртиною, фрагменти якої збереглися. Очевидно, дати повну відповідь на це запитання дозволять лише виявлення, аналіз та вивчення невідомих раніше архівних документів і матеріалів, а також подальші, більш ґрунтовні археологічні дослідження

Загальна, а тим більше спеціальна туристична інфраструктура у межах замкової споруди, майже не розвинена. Пам'ятка знаходиться осторонь значних автотранспортних артерій, як наслідок – прямого під'їзду до неї наразі не існує. Тому основними сполучними маршрутами виступають прилеглі вуличні дороги міста, асфальтовані паркові доріжки, а також ґрунтові стежки, розміщені на призамковій території. Рівень забезпеченості об'єкта закладами готельного та ресторанного профілю є нульовим, як і ступінь музеєфікації існуючих руїн замку. Зрозуміло, що на території комплексу також відсутні спеціалізовані сувенірні установи та предмети сувенірного вжитку.

Критичний стан збереженості й інформаційна ізольованість сильно гальмує процес туристично-екскурсійної адаптації пам'ятки

замково-оборонної архітектури у Надвірні. Як наслідок, на сучасному етапі вона не включена навіть до локальних туристичних маршрутів. Також у період 1991-2016 рр. у кордонах замку не було організовано жодної туристичної промоційної акції у вигляді фестивально-подієвих дійств, як і не було проведено інформаційної кампанії у напрямку туристичної популяризації пам'ятки через поширення друкованих (тематичних листівок, буклетів, брошур і путівників тощо) та різноманітних недрукованих рекламних засобів. Тому, на відміну від інших подібних будівель Івано-Франківщини, об'єкт є майже невідомим.

Початок ХХІ ст. став переломним етапом щодо активізації наукового вивчення Надвірнянської твердині, що дало результат у вигляді публікації декількох наукових статей історичного й археологічного напрямків після проведення польових досліджень. Очевидно, що початий процес буде продовжуватися й у майбутньому, оскільки існуюча інформація неструктурована, суперечлива та не дає точні відповіді на запитання хронології розвитку пам'ятки, що викликає потребу ґрунтовніших наукових пошуків.

Проблематичним є пошук даних про замок у глобальній мережі Інтернет через його маловідомість, а перш за все – нецільову інформацію та високий відсоток спаму. Наприклад, хоча на початок 2017 р. пошуковий запит «Надвірнянський замок» у Google давав 20,2 тис. результатів, «Замок в Надвірні» – 63,1 тис., а у системі Яндекс – 25 і 197 тис. відповідно, проте абсолютна більшість знайдених за вказаними запитаними даних стосувалися загальновідомого Пнівського замку, розташованого неподалік, який помилково теж іменують Надвірнянським. Це показав подальший аналіз результатів пошуковиків Google та Яндекс за допомогою автоматичного звуження пошукових параметрів: з усієї маси інформаційних матеріалів власне до обраного замку відноситься не більше 5% знайдених джерел у кожній з систем. Слід відмітити, що навіть відфільтрована інформація є однотипною, несистематизованою та часто дублюється. Також окремі історіографічні матеріали можна знайти на веб-сайтах «Замки та храми України», «Замки и крепости Украины» й ін.

Таким чином, проведений історико-туристичний аналіз показав, що Надвірнянський замок, перебуваючи у критичному стані збереженості, володіє високою історико-культурною значимістю. Проблематичними аспектами пам'ятки є також низький рівень природної атрактивності прилеглих пейзажів,

незадовільний стан розвитку інфраструктури та низький ступінь наукової вивченості та поширеності туристичної інформації. Однак подальші наукові дослідження та вивчення замкового комплексу повинні дати відповіді на нагальні запитання й окреслити шляхи перспектив залучення об'єкта до історичного, культурного, краєзнавчого та туристичного ареалів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гандзюк Р. Надвірна: історичний нарис від давніших часів до наших днів / Р. Гандзюк. – Івано-Франківськ: Сіверія,

1999. – 276 с.

2. Лисий І. Туристична оцінка замкових комплексів: методи, принципи та критерії / І. Лисий // Карпатський край: наукові студії з історії, культури, туризму. – 2015. – Вип. 1-2 (6-7). – С. 43-50.

3. Рожко М. Карпатські шляхи та їх оборона / М. Рожко // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 86-97.

4. Романець В. Дослідження Надвірнянського міського замку у 2009 р. / В. Романець, М. Кутутяк, І. Кочкін // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – 2010. – Вип. 2. – С. 186-196.

5. Романець В. Розкопки біля Надвірнянської цитаделі / Василь Романець // Галичина. – 2008. – № 150 (3722). – С. 4.

6. Сіреджук П. Надвірнянський замок / Петро Сіреджук // Грегiт. – 2014. – № 10. – С. 45-46.

Лисий Ігор Історико-туристичний екскурс до Надвірнянського замку

У статті здійснено ґрунтовну історичну та краєзнавчо-туристичну характеристику маловідомого для широкого загалу Надвірнянського замку, розташованого на території Івано-Франківської області, на основі використання авторської методики, яка включає чотири описові блоки: природно-географічний, історико-культурний, інфраструктурний і рекламно-інформаційний. Визначено основні негативні та позитивні моменти у напрямку потенційної рекреаційно-туристичної адаптації пам'ятки.

Ключові слова: Надвірнянський замок, оборонна споруда, пам'ятка

Лысый Игорь Историко-туристический экскурс к Надворнянскому замку

В статье осуществлено основательную историческую и краеведческо-туристическую характеристику малоизвестного широкой общественности Надворнянского замка, расположенного на территории Ивано-Франковской области, на основе использования авторской методики, которая включает четыре блока описания: природно-географический, историко-культурный, инфраструктурный и рекламно-информационный. Определены основные негативные и позитивные моменты в направлении потенциальной рекреационно-туристической адаптации памятника.

Ключевые слова: Надворнянский замок, оборонительное сооружение, памятник

Lysyi Igor The historical and touristical description of Nadvirna castle

In this article was made historic, cultural and touristical descriptive analysis of little-known Nadvirna castle, which is located in Ivano-Frankivsk region, on the base of using of four groups of characteristics: natural and geographical (morphological features of the monument's construction, hydrological characteristics of the territory, location near from objects of the natural reserve fund, presence in the castle complex handmade recreational forests, landscaped parks, gardens and landscaped gardens, aggregate indicators of the natural and geographical location), historical and cultural (degree of the physical preservation, level of the historical significance, degree of the cultural value, indicator of the architectural and stylistic value, availability of saved elements of historic defence systems), infrastructural (transport accessibility, availability of accommodation facilities, food establishments, museum institutions, specialized souvenir shops and stalls), informational (integration to the tourist routes, organization of tourist promotional campaigns, exhibitions and fairs, availability of informational and advertising data, rank of the coverage in scientific tourism profiles and degree of the saturation of the Internet with tourist information). It was identified main positive and negative points of the potential adaptation of monument for tourism and recreation.

Keywords: Nadvirna castle, fortification, monument

Рецензенти:

Димчик Рафал, доктор історії, ад'юнкт
Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 26.01.2017 р.

Рис. 2. План збережених елементів Надвірнянського замку (схематичне креслення автора)